

Elizabeta Bernjak
(Sombotel, Madžarska)

ETNONIMI V SLOVENSKI IN MADŽARSKI FRAZELOGIJI

Abstract: The article presents the results of the contrastive analysis of phraseological units with ethnonyms in two neighbouring languages: Slovene and Hungarian. The chosen phraseological units are analyzed from the perspective of social psychology and cognitive linguistics. Phraseological units with ethnic stereotypes are often based on prototypical models or their metaphorical or metonymical projections, the other/alien in them is perceived from the perspective of one's own cultural model, which creates the basis for the distinction US – THEM. The analysis shows that phraseological units are often carriers of stereotypical opinions, they are emotionally expressive and represent one nation's attitudes, positions and also prejudices about the other nation. The selection of phraseological units in this survey contains mainly such with negative connotations – such a perception of others is the consequence of various social, historical and cultural circumstances. The judgments expressed in them show that the speakers of the analyzed languages like to attribute negative qualities to others and specifically to their neighbouring nations. In most of the analyzed phraseological units we see the same ethnonyms (Jews, Gypsies, Spaniards, Turks, the French, the English) that are connected with similar or the same, mainly negative characteristics. Some ethnonyms only appear in Hungarian (Russians, the Polish, the Slovaks). The group of Slovene phraseological units doesn't contain many cases of negative characterisation of their neighbours (the Hungarians f.i.) and certain phraseological units with ethnonymic elements (the Spaniards f.i.) have probably been borrowed from the German language.

Keywords: phraseological unit, ethnonym, stereotyp, social psychology, cognitive linguistics

1. Teoretična izhodišča

1.1 Primerjava z drugim/tujim ter kategorizacija stvari in pojavov okrog nas sta univerzalna načina spoznavanja sveta in sebe. Stiki s pripadniki drugih kulturnih in jezikovnih skupnosti nas vodijo do stalne primerjave z lastno skupnostjo. Srečanja z drugo kulturo se odražajo tudi v frazeologiji, saj z jezikom izražamo tudi naše socialne, kognitivne in afektivne izkušnje. V tem kontekstu obravnavam frazeme z etnonimskimi sestavinami, ker je v njih prisotno videnje drugih in sebe, pri tem se bom omejila na semantične aspekte izbranih frazemov z vidika socialne psihologije in kognitivnega jezikoslovja. Izhodišče za raziskavo so bili frazeološki enojezični in večjezični slovarji ter

korpusno gradivo¹, na osnovi njihovega preučevanja sem prišla do zaključka, da je sorazmerno malo takih frazemov, ki eksplicitno vsebujejo o lastnem ali o drugem narodu oblikovano stereotipno podobo.

1.2 Frazologija je področje jezika, ki preko svoje stilistične funkcije in funkcije posredovalca vrednot vsebuje tudi določeno vedenje, večasih zmotno mnenje, stereotipe posameznih narodov o sebi in drugih. Stereotipi² so podlaga „narodnih karakterologij“, ki s predajanjem kulturnega izročila živijo in delujejo skozi generacije ter dajejo izhodiščno točko za označitev lastnega in drugega naroda. Stereotipni pogled se pogosto družijo z etnocentričnim pogledom, v katerem lastna skupina zaseda mesto na pozitivni strani vrednotenjske lestvice, druga/tuja skupina pa na negativni strani. Etnični stereotipi se opredeljujejo kot „poenostavljene in neutemeljene sodbe o narodih ali nacionalnih skupinah oziroma pripadnikih le-teh“ (Ule 1997: 157).

1.3 Etonimi v frazemih označujejo tipične lastnosti kakega naroda. Kot posledica neposrednega ali posrednega izkustva z drugimi narodi se ti običajno etiketirajo po eni sami lastnosti. Etonim pogosto preide v frazem, ker se z njim povezuje stereotipna predstava o kakem narodu. Tako je npr. frazem *škrat kot Škot* samo jezikovna refleksija že obstoječe stereotipne podobe o zelo skopih Škotih. Izpostavljene lastnosti se posplošujejo in postanejo del pričakovanj o določenem narodu. V stereotipih usidrana podoba sveta označuje kako jezikovno in kulturno skupnost in omogoča, da priključimo take kategorije, ki olajšajo našo orientacijo v zapleteni objektivni stvarnosti s tem, da z opravičevanjem sprejemanja ali zavračanja dane skupnosti prispevajo k določitvi, okrepitvi in varovanju lastne pozicije (prim. Wenzel 1978: 20-22).

1.4 Stereotip, kot ga je prvi znanstveno formuliral sociolog Walter Lippman (1922), je taka, »v naši glavi« shematična in poenostavljena slika, ki se nanaša na kako skupino ljudi, predmetov ter pojavov in nam omogoča lažjo orientacijo v svetu, temelji pa na načelu ekonomičnosti zaznavanja. O nastanku stereotipov je več razlag, od teh sta za ta prispevek relevantne kognitivne in socialno-psihološke interpretacije. V kognitivnem pojmovanju so stereotipi mentalni programi, ki pridobljene informacije ne samo urejajo in kategorizirajo, ampak jih tudi konceptualizirajo, torej jih tudi interpretirajo po kulturnih vzorcih dane komunikativne skupnosti (prim. Lakoff 1987: 87). V socialno-psihološkem pristopu pa so stereotipi tvorbe, ki omogočajo ohranitev lastne identitete in hkrati predstavljajo tudi tvorni del identitete. V socializacijskem procesu se oblikuje razlikovanje med MI in ONI. Klasificiranje po MI in ONI zrcali določen miselni samoobrambni proces. Po socialno-psihološki razlagi se za stereotipi skriva strah, da bi zgubili svojo samoidentiteto, kar zagotavlja

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika I-V (1970-1991); Janez Keber: Slovar slovenskih frazemov, 2011; Mukics Ferenc: Magyar-szlovén frazeológiai szótár, 1993; Forgács Tamás: Magyar szólások és közmondások szótára, 2003; O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, 1976; FidaPlus.

² Stereotip je po etimologiji zloženka iz grških besed stereos 'trd, tog' in typos 'oblika, vzorec, šablona' (Anton Dokler, Anton Breznik, Frančišek Jere: Grško-slovenski slovar, 1999).

pripadnost skupini MI in pod vplivom tega vodijo do oblikovanja takega obnašanja, ki se usmerja proti drugim, tujim (prim. Quasthoff 1988: 38).

1.5 Številne pojave sveta okrog nas ne bi bili zmožni sprejemati, če jih po določenih selekcijskih kriterijih ne bi razvrščali v kategorije. Uvrščanje stvari in pojavov v kategorije, njihovo stereotipiziranje je v tesni zvezi z lastno kulturo vsakega posameznika, saj se vanjo tako rekoč »vrodimo«, stereotipe dobimo gotove od naših prednikov z osvojitvijo jezika, navad in kulturnih norm. Stereotipi ne nastajajo samo o drugih skupinah ali narodih, ampak v nas živijo tudi stereotipne podobe in vrednostne sodbe o lastni skupini (Hunyadi 1996: 12-44). Allport (Allport 1994: 246) pravi, da je stereotip podoba, ki spremlja kategorijo, pri njegovem nastajanju sodeluje tudi osebni vrednotenjski sistem. O stereotipu namreč lahko govorimo le tedaj, ko se kategorija napolni s podobami in sodbami. Tako je npr. kategorija „cigani“ lahko nevtralna, pojem, ki se nanaša zgolj na etnično skupino, etnični stereotip postane takrat, ko se izvorna kategorija napolni s slikami in sodbami o ciganih, ki sugerirajo, da so cigani leni, brezdelni in bogve še kakšno ljudstvo.

1.6 Stereotip ima pomembno vlogo tudi v kognitivnem jezikoslovju, ki veliko pozornosti namenja človekovi mentalni strukturi oz. temu, kako se pojmi iz vsakdanjega življenja oz. pomeni jezikovnih izrazov mentalno reprezentirajo (prim. Ivanetič-Bremer 1999: 50). Človek mentalno osvaja svet okrog sebe tako, da ga klasificira v kategorije, tipični predstavnik kategorije je prototip. Idealno mentalno reprezentacijo normalnega primera označuje Putnam (1975: 249) kot stereotip. Stereotipi vsebujejo značilnosti, ki definirajo prototip, torej attribute, ki so za dano vrsto karakteristični, tipični. V frazemih kot *büszke, mint a spanyol grand* (ponosen kot španski grand) ali *krasti kot cigan* je tipični atribut Špancev ponos, ciganov pa kradljivost, vsi predstavniki teh skupin se potem identificirajo s temi lastnostmi.

2 Aksiološki vidik protistave frazemov z etnonimi

2.1 Pri presojanju sosedskih in drugih narodov imajo poleg neposrednih izkustev bistveno vlogo tudi skozi stoletja izoblikovani stereotipi o njih. V medkulturnih stikih se vsakodnevno srečujemo z izjavami, mnenji in vrednotenji, katerih osnovo predstavlja splošna, na celo skupnost nanašajoča se sodba. Lastno skupino vedno razločujemo od druge, zunanje skupine. Razlikovanje med MI in ONI je nujno za izoblikovanje človekove identitete, hkrati je tudi načelo za urejanje vedenja o drugem, za urejanje sveta okrog nas v kategorije, torej za konstituiranje strukture našega vedenja. Osnova za nastanek stereotipov so lahko zgodovinska dejstva, poenostavitve, posplošitve, pretiravanja, rasistične, seksistične in druge diskriminacijske oblike. V obravnavanih jezikih obstajajo stereotipi, ki se nanašajo na drug narod, t. i. etnični heterostereotipi (npr. *nemška natančnost, togi Angleži* ipd.) in stereotipi, ki se nanašajo na lastni narod, t. i. etnični avtostereotipi (npr. *kranjski Janez*) (prim. Ciglenički 1992: 173). O drugem/tujem ustvarjeni stereotipi pogosto sovpadajo s podobo o lastni skupini, samo presojevalec lastnosti ni vedno isti.

Miroljubnost je npr. pozitivna lastnost z vidika krščanskega vrednostnega sistema ter z vidika sožitja, s strani druge skupine pa se lahko vrednoti tudi kot nezmožnost, nemoč; ponos kot pozitivna lastnost je lahko s strani drugega tudi oholost. V raziskavi se je pokazalo, da v obravnavanih jezikih prevladujejo tisti stereotipi, ki imajo v frazemih negativno konotacijo. Odnos do tujih se pogosto pokaže v šaljivi, zaničljivi in peyorativni rabi etnonimov.

2.2 Pripadnost k danemu kulturnemu krogu, v našem primeru evropski kulturi, hkrati pomeni tudi to, da se določanje v jeziku zaznamovanih civilizacijskih meja dogaja tako, da se zavrača vse, kar ne spada v pomenski krog evropske civilizacije, npr. taka negativna vrednotenja človekovih lastnosti, kot so laž, goljufija, agresivnost, grobost, divje navade, nevzgojenost, nevednost, nemoralnost, izsiljevanje itd. Pripadnost k evropski kulturi jezikovno ne pomeni samo tega, da sprejemamo vse, kar je družljivo z zahodno civilizacijo. Jezikovna analiza kaže, da je slabo lahko le tujega izvora. Seveda to ne pomeni, da govorci obravnavanih jezikov ne preferirajo evropske civilizacije, izbrani frazemi pa dokazujejo, da si ob tem prizadevajo izpostaviti lastne vrednote, navade, svetovni nazor, mentaliteto, kulturne razlike in narodno identiteto, pogosto tudi tako, da druge narode vidijo v ksenofobnem zrcalu. V večini frazemov se etnonimi pojavljajo z negativno konotacijo. Na primer ime naroda, dozdevnega sovražnika, so v preteklosti pogosto uporabljali za poimenovanje bolezni: *angleška bolezen*, *francoska bolezen*: *_spanyolnátha* (španska mrzlica), *angolkór* (angleška bolezen), *német rák* (nemški rak).

2.3 Znano je, da je v frazeologiji kodiran pomemben del kulturnega spomina vsake jezikovne skupnosti. V frazemih je ljudstvo ovekovečilo vtise o srečanjih in stikih z drugimi in jasno individualiziralo tujce z izpostavitvijo ali pretiranim poudarjanjem kake njihove negativne lastnosti: *kleti/preklinjati kot Madžar*: *dohányzik*, *mint a török* (kadi kot Turek).

2.4 Etnični stereotipi so specifične tvorbe dane jezikovne in kulturne skupnosti, njihov obseg je določen z vrednotenjskim sistemom vsakokratne skupnosti. Izkušstvo z drugo skupnostjo in njeno kulturo zaznavamo glede na lastni model obnašanja: *balkanske razmere*: *balkáni/ázsiai állapotok* (balkanske/azijske razmere). Stiki med skupnostmi vsebujejo tudi čustvene oznake, ki se nanašajo na vrednotenje in izražanje stališč do drugih iz zornega kota lastnih vrednot in norm. Črna imajo zelo kompleksno konceptualno strukturo, pa vendarle v stereotipni percepciji drugih prevladuje črna-bela optika, tj. pozitivno ali negativno vrednotenje, redkeje nevtralnno. V naboru frazemov je pozitivno vrednotenje redko: *nemška natančnost*, *švicrska točnost*: *német alaposág* (nemška temeljitost); v večini etnonimskih frazemov, kot smo že omenili, prevladuje negativno vrednotenje: *smrdeti kot cigan*, *balkanske razmere*, *oditi po francosko*, *narediti se Francoza*: *angolosan távoik* (oddaljiti se po angleško), *csehül áll/van vmivel* (biti s čim po češko 'kaj slabo kazati'), *poros merevsg* (pruska togost).

2.5 Socialna psihologija izhaja iz predpostavke, da kohezija vsake skupnosti temelji na določeni distanci in razmejevanju od drugih skupnosti, ki med

drugim implicira tudi pretežno pozitivno predstavo o sebi (prim. Quasthoff 1988: 45). Etnični stereotipi odražajo vedenje o določeni narodni skupnosti, ta socialni stereotip o skupnosti se potem ponavlja tudi v frazemih. Tako posploševanje kažejo frazemi kot *kaditi kot Turek, preklinjati kot Madžar: dohányzik, mint a török* (kadi kot Turek). V obravnavanih jezikih obstajajo etnonimski frazemi, v katerih se celotnemu narodu pripisujejo določene negativne lastnosti: slovenski frazem kot npr. *oditi po francosko* in madžarski frazem *angolosan távozik* (oditi po angleško) v pomenu 'oditi brez slovesa, na skrivaj', ali npr. nagnjenost ciganov do laganja v madžarščini in slovenščini: *a cigány sem mond mindenkor igazat* (tudi cigan ne govori vedno resnice): *lagati kot cigan*, kažejo, da se drugi/tuji zaznavajo na isti ali podoben način, kar priča o univerzalnem značaju negativnih lastnosti drugih/tujih (prim. Eismann 1994:94).

3. Etnonimi v slovenskih in madžarskih frazemih

Pri nastajanju stereotipov sodeluje več dejavnikov: izkustvo, kultura, čustvo. To se kaže v frazemih z imeni narodov, ljudstev, s katerimi so obstajali/obstajajo neposredni intenzivni stiki, tako Madžarov z Judi, Cigani, Nemci, Slovaki, Poljaki, Turki, Čehi; Slovencev z Nemci, Cigani, Madžari, Turki ter z narodi bivše Jugoslavije.

3.1 Poljaki

Slovinci niso imeli neposrednih stikov s Poljaki, tako v korpusu ni frazemov s tem etnonimom, Madžari so bili tudi zgodovinsko tesneje povezani s Poljaki, a tudi v madžarskem korpusu je malo frazemov o Poljakih, ti pa so vedno negativno konotirani: *lengyel lopó* (poljski tat 'dober tolovaj'); *kérkedő, mint a lengyel* (bahaški kot Poljak 'hvalisav').

3.2 Judje

Negativno konotacijo vsebuje tudi večina slovenskih in madžarskih frazemov z etnonimom Jud: *skop kot Jud/skopi Žid* ('zelo skop'), *biti kdo Judež* ('ovaduh'), *judežev poljub* ('hinaški, neiskren'), *večni Žid* ('nemiren, iščoč, večno nezadovoljen človek'); *járkál vki, mint a zsidóban a fájás/fájdalom* (hoditi kot v Židu bolečina, 'brezciljno hoditi naokrog'), *járkál, mint a zsidó az üres boltban* (hoditi sem ter tja kot Žid v prazni trgovini 'biti nestrpen'), *fél, mint a zsidó a kereszttől* (bati se kot Žid križa 'zelo se bati'); v madžarščini se etnonim Jud izjemoma vrednoti tudi pozitivno, npr. *erős, mint a zsidó vallás* (močan kot židovska vera 'zelo močan').

3.3 Čehi

Frazemi z etnonimom Čehi se pojavljajo v madžarskem jeziku in imajo pretežno negativno konotacijo: *csehül áll vki* (češko stoji kdo 'biti v težavah'), *csehül áll/van vmivel* (biti s čim po češko 'slabo kazati kaj komu'), *csehül érzi magát* (počutiti se po češko 'slabo se počutiti').

3.4 Turki

V obeh jezikih obstajajo frazemi z etnonimom Turki, večstoletno zgodovinsko izkustvo in čustveni naboji so prispevali k temu, da so se ti

frazemi ohranili vse do danes, zlasti v madžarski frazeologiji: *törököt fog* (vkivel/vmivel) vki (uloviti kdo s kom/čim Turka 'doseči, kaj, kar si želimo'); *megszokja, mint a török a pipát* (navaditi se kot Turek pipe 'zelo se navaditi česa'); *dohányzik, mint a török* (kadi kot Turek 'veliko kaditi'), *nincs török a hátunkon* (nimamo Turka na hrbtu 'ni potrebno hiteti'), *Rossz szomszédság török átok*. (Slabo sosodstvo je turško prekletstvo. 'slab sosed je velik udarec'). Negativni pomen imajo tudi slovenski frazemi o Turkih: *kleti/preklinjati kot Turek* ('zelo preklinjati'), *kaditi kot Turek* ('veliko, pogosto'), *lagati kot Turek* ('veliko, pogosto'), *zbit/zdelan kot turška fana* ('zelo izmučen'), *to je za koga turško* ('popolnoma neznano'), *obnašati se kot Turki* ('divje, zastrašujoče'); nevtralen motiviran je npr. slovenski frazem: *sedeti po turško* (s prekrizanimi nogami v isti višini kot je zadnjica).

3.5 Cigani

Cigani kot etnonim so sestavina frazemov v obeh jezikih, njihova stereotipna podoba kaže negativno vrednotenje: *smejati se kot cigan belemu kruhu* ('široko, na vsa usta'), *biti kot pri ciganih* ('vse biti v neredu'), *krasti kot cigan* ('zelo'), *smrdeti kot cigan* ('zelo'), *lagati kot cigan* ('zelo, močno lagati'), *črn kot cigan* ('temnopolt') : *Minden cigány a maga lovát dicséri*. (Vsak cigan svojega konja hvali. 'vsakdo izpostavlja svoje'), *ha a cigánygyerekek potyognak is az égből, akkor is/sem* 'če bodo padali ciganski otroci z neba, tudi tedaj/ne 'vsekakor oz. nikakor'), *megszokja, mint a cigány a verést* (navaditi se česa kot cigan tepeža 'sprijazniti se s čim'), *fekete, mint a cigány* (črn kot cigan 'zelo temnopolt').

3.6 Nemci

Nemci so v madžarski jezikovni podobi sveta zahrbtni, neumni, nezanesljivi, nihče jih ne razume, nikogar ne poslušajo, ne držijo besede, imajo neprikupen zunanji videz, a so tudi temeljiti: *ráncos, mint a szász csizma* (gubast kot saški škorenj 'zelo gubast'), *sovány, mint a sváb lábszár* (suh kot švabska golen 'zelo suh'), *német asszony napján lesz meg* (na dan nemške ženske bo kaj 'nikoli'), *akár a részeg németnek beszélj* (kot bi govoril pijanemu Nemcu 'zaman, ne poslušaj'), *fele német, fele tót* (na pol Nemeč, na pol Slovak 'podel, nizkoten'), *német alaposság* (nemška temeljitost 'natančnost'). V redkih slovenskih frazemih so Nemci pozitivno vrednoteni: *nemška natančnost* ('velika natančnost'), *nemška disciplina* ('stroga disciplina').

3.7 Španci

Etonim Španci in pridevnik španski je sestavina frazemov v obeh jezikih, asociira oddaljenost, neznanost, nerazumljivo, v madžarskem frazemu tudi ponos, oholost, obsedenost: *büszke vki, mint egy spanyol grand* (ponosen kot španski grand 'zelo ponosen'), *azt hiszi vki, hogy ő találta fel a spanyolviaszt* (misli, da je iznašel španski vosek 'imeti se za posebnega, znano stvar oznanjati kot novo'), *őrült spanyol* (ponoreli Španec 'obseden, fanatik'); v slovenskem korpusu se ta etnonim pojavlja v frazemih *biti kaj španska vas* ('popolnoma neznano'), *to so za koga španski kraji* ('popolnoma neznano').

3.8 Rusi

V madžarskem korpusu so pogosti frazemi o Rusih, ki imajo največkrat pejorativen pomen, v njih se izpostavlja njihova nizka duhovna raven, glasno obnašanje, pijančevanje, preklinjanje in pohotnost: *okos orosz ritkaság* (pameten Rus je redkost), *ordít, mint az orosz az ólban* (kriči kot Rus v svinjaku 'zelo kričati'), *az orosz medve* (ruski medved - zaničljiv izraz za Rusijo), *orosznak csak délig van esze* (Rus ima pamet samo do poldneva 'pozneje je pijan'), *annyian vannak, mint az oroszok* (toliko jih je kot Rusov 'zelo veliko'). V slovenskem korpusu se etnonim Rusi pojavi metonimično v frazemu *ruska duša* ('sentimentalna duša') in v frazemu *biti koga/česa kot r(R)usov* 'zelo veliko', kjer je občna beseda rus'žuželka' le homonimna lastnemu imenu Rus 'prebivalec Rusije'.

3.9 Slovaki

V madžarskem korpusu so pogosti frazemi o Tótih/Slovakih, v katerih so izpostavljene predvsem negativne lastnosti: ne marajo kislega mleka, radi imajo pogače, so izbirični, jokavi, nehvaležni, npr. *úgy hiányzik/kell vkinek vmi, mint üveges tótnak a hanyattesés* (tako manjkati/treba komu kaj kot slovaškemu steklarju padec vznak 'ne biti potreben česa'), *Adj a tótnak szállást, kiver a házadból.* (Daj prenočišče Tótu, pa te vrže iz tvoje hiše. 'nehvaležnost za dobra dejanja'), *örül neki, mint a tót a pogácsának* (veseliti se česa kot Tót pogače 'zelo se veseliti'), *válogat, mint a tót a vadkörteben* (izbirati kot Tót v lesniki 'biti zelo izbirčen').

3.10 Avtostereotipi

V obravnavanem korpusu se pojavljajo tudi avtostereotipi, predvsem v madžarski frazeologiji. Madžari sebe pozitivno vrednotijo, toda v nekaterih frazemih so tudi negativne sodbe o sebi: *magyar átok* (madžarsko prekletstvo 'razdor, sovraštvo'), *Három a magyar igazság.* (Tri je madžarska resnica. 'iz vsake dobre stvari je treba tri'), *Sírva vigad a magyar.* (Madžar se jokaje veseli. 'v veselju je tudi žalost'), *a magyar ugar* (madžarska ledina 'madžarska zaostalost'), *magyar betegség* (madžarska bolezen 'jetika, malarija, razkol'), *magyar ember megtartja a szavát* (madžarski človek drži besedo 'Madžar je verodostojen'), *magyarnak nyelvén a szíve* (Madžar ima srce na jeziku 'Madžar je odkritosrčen'), *ha két magyar együtt van, háromfelé húz* (če sta skupaj dva Madžara, vlečeta na tri strani 'Madžari niso enotni, solidarni'). Slovenci o sebi pravijo, da so pridni, delavni, pošteni, a frazemi z avtostereotipom Slovenci v korpusu ne obstajajo, zaslediti je mogoče t. i. »notranje heterostereotipe«, ki so med drugim posledica nekdanje deželne ureditve v stoletjih habsburške vladavine, in še ožje, obstajajo celo heterostereotipi na osnovi pokrajinske pripadnosti, npr. o Gorenjcih: *skop kot Gorenjci/skopi Gorenjci* 'zelo skop'.

3.11 Drugi narodi

Nekateri etnonimi so v frazeološkem korpusu manj frekventni, tako npr. Italijani, Hrvati, Azijci, Balkanci, Indijanci, Švicarji, Valižanci, pripisujejo se jim različne stereotipne lastnosti: *že sedem laških/hrvaških let* ('zelo dolgo'), *italijanski škorenj* ('Italija, vojska fašistične Italije') : *ritka az olasz macska*

nélkül (redke je Italijan brez mačke), *ravasz, mint az olasz* (zvit kot Italijan 'zelo pretkan'); *balkanske razmere* ('zaostalost, revščina'): *balkáni/ázsiai állapotok; csak a halott indián jó indián* (samo mrtev Indijanec je dober Indijanec 'samo mrtev sovražnik ne more škodovati'); *točen/natančen kot švicarska ura* ('zelo točen, natančen'); *úgy néz ki, mint a walesi herceg* (izgleda kot velški princ 'biti zelo eleganten'). Korpus vsebuje tudi skupne, mednarodne frazeme: *babilonski stolp/zmešnjava* ('zmeda, kaos, zmešnjava'): *bábeli zűrzavar/torony; stric iz Amerike* ('bogat in radodaren človek'): *amerikai nagybácsi; egiptovska tema* ('globoka tema'): *egyiptomi sötétség*.

4. Kognitivni aspekti protistave

Obravnavani frazemi v slovenskem in madžarskem jeziku so nastali v procesu konceptualizacije na podlagi primerjanja, metaforiziranja in metonimije. Ubeseditev konceptov v frazemih pomeni tudi določeno perspektivizacijo stvarnosti, osnovo perspektivizacije pa omogoča kognitivna sposobnost usmerjanja pozornosti (prim. Ungerer/Schmid 1996: 209).

4.1 Koncept nevljudnosti, nerazumljivosti, neznanega in skoposti se v frazemih asociira z etnonimom Francozi, Angleži, Kitajci, Španci in Škoti: *izginiti/oditi po francosko/ posloviti se/ izginiti po francosko* ('oditi brez slovesa, neopazno'), *narediti se Francoza* ('delati se brezbriznega, nevednega, neumnega') : *angolosan távozik* (oditi po angleško); *kínai(ul) van vki* (biti kdo po kitajsko 'ne razumeti, ne dojeti česa'); *biti kaj španska vas* ('popolnoma neznan'), *to so za koga španski kraji* ('popolnoma neznan'); *skop kot Jud, skopi Žid, škrt kot Škot, pravi Škot : fűsvény, mint a skót* (skop kot Škot).

4.2 Pretkanost in neumnost se v obravnavanih frazemih stereotipno upodablja z Grki, Italijani, Rusi, Španci in Francozi: *sötét, mint a francia posztó* (temen kot francosko sukno 'neumen'), *ravasz, mint a görög/olasz* (zvit kot Grk/Italijan 'zelo zvit'), *őrült spanyol* (ponoreli Španec 'obseden'), *okos orosz ritkaság* (pameten Rus je redkost) : *narediti se Francoza* ('delati se neumnega, nevednega').

4.3 V naboru je veliko metaforičnih primerjalnih frazemov, v katerih se etnonim pojavlja kot primerjana sestavina, ki se priključuje primerjalnemu glagolu ali pridevniku, frazeološki pomen pa izhaja iz primerjave, s katero se poudarja intenziteta neke lastnosti ali dejanja, npr.: *krasti kot cigan, kleti kot Madžar; megszokta, mint a török a pipát* (navaditi se kot Turek pipe 'zelo se navaditi česa').

4.4 Metaforični frazemi so odraz zaznavanja stvarnosti iz določene perspektive, saj kot pravi Lakoff (Lakoff 1987: 276), je naš pojmovni sistem pretežno metaforičen; metafora ne samo poimenuje pojave, ampak fokusira tudi naše gledišče, ko spaja prvine dveh področij. Tako je npr. slovenski frazem *bosanski lonec* primer preslikave iz domene kulinarstva na politične razmere (prim. Ivanetič/Karlavaris Bremer 1999), *španska vas* pa preslikava oddaljenost na abstraktni pojem neznanega.

4.5. Po Lakoffu (Lakoff 1987: 79) je glavni izvor prototipnih fenomenov metonimija kot ena od oblik slikovite reprezentacije stvarnosti. Z njo se vzpostavljajo odnosi med dvema prvinama istega koncepta, pri čemer je ena prvina del druge ali je z njo tesno povezana. Tako se podkategorije zelo pogosto prototipno poistovetijo s celotno kategorijo. V madžarskih frazemih pridevnik *kínai* simbolizira nerazumljivo informacijo: *kínai(ul) van vkinek vmi*; v madžarščini se v tej funkciji pojavlja tudi arabščina (*Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul*. Kdor ne zna arabško, naj ne govori arabško.), se pravi, da etnonim zemljepisno oddaljenih ljudstev služi za izražanje nerazumljivosti, v slovenskem frazemu, prevzetem iz nemščine, nerazumljivo in nesmiselno uteleša ime zemljepisno bližjih sosedov: *biti kaj za koga španska vas*.

5. Zaključek

V narodnih jezikih so skozi stoletja nastajala in se ukoreninila v prvi vrsti stereotipna vrednotenja o sosednjih, a tudi bolj oddaljenih narodih. Vrednotenja in podobe drugih so zelo poenostavljene, pogosto imajo čustveni naboj, zrcalijo določena kulturna in družbena izkustva, včasih tudi predsodke in tem ustrezna pričakovanja, večinoma so odvisne od duha časa, od ideoloških in verskih prepričanj ter od tendenc, ki prevladujejo v dani državi. Ta vrednotenja so se fiksirala v družbeni in narodni zavesti in so preko predajanja izročila postala stalne prvine v jezikovni in kulturni podobi narodnih skupnosti. Podobe o tujcih so na splošno negativne, včasih humorne, nepravilne, zlonamerne in žaljive. Večina obravnavanih narodnih stereotipov se je ohranila vse do danes, nekateri med njimi so tudi izginili, toda namesto njih nastajajo novi, kar pomeni, da jih ni mogoče povsem odpraviti. Verjetno tudi zato ne, ker stereotipi zrcalijo določeno naravno kognitivno obliko človekovega posploševanja. Stereotipi kot rezultat človekovega spoznavanja se lahko pod vplivom določenih zunanjih in notranjih dejavnikov relativizirajo in spreminjajo. Zunanje, objektivne spremembe se odvijajo pod vplivom zgodovinskih preobratov, notranje spremembe pa zadevajo spremembo tistega zornega kota, iz katerega druge vidimo in vrednotimo. Zavestna primerjava, konfrontacija, razlaga, ustrezna občutljivost do teme ter izbira ustrezne tematike pri pouku, predvsem tujega jezika, lahko v veliki meri pripomore k relativizaciji negativnih sodb. Zato pa je potrebno spoznati tiste psihološke in družbeno-kulturne mehanizme, ki delujejo kot sito na človekovo percepcijo. Potrebna pa je tudi zadostna mera dobre volje, občutljivosti, odprtosti, percepcijske sposobnosti, poznavanja lastnih kulturnih realij, visoka stopnja objektivnosti, spoštovanje drugih ter znanja in vedenja, ki se nanašajo na jezikovno in nejezikovno obnašanje drugih jezikovnih in kulturnih skupnosti, ker stereotipi ne govorijo samo o tistih, na katere se nanašajo, ampak v določeni meri tudi o tistih, ki so jih ustvarili.

Literatura

- Allport, Gordon Williard (1977) *Az előítélet*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- A magyar nyelv értelmező szótára. (1984) Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Dokler, Anton – Breznik, Anton – Jere, Frančišek (1999) *Grško-slovenski slovar*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Eismann, Wolfgang (1994) *Nationales Stereotyp und sprachliches Klischee. Deutsche und Slawen im Lichte ihrer Phraseologie und Parömiologie*. V Sandig, Barbara (ur.). *Europhras 92. Tendenzen der Phraseologieforschung*. Bochum: Brockmeyer, 81-107.
- Fabčič, Melanija Larisa (2007) *Interkulturelle Aspekte der phraseologischen Äquivalenzbeziehungen im Ephras-Korpus*. Jesenšek, Vida, Fabčič, Melanija (Hrsg.): *Phraseologie kontrastiv und didaktisch. Neue Ansätze in der Fremdsprachenvermittlung*. Maribor, Slavistično društvo, Filozofska fakulteta (Zora; 47).
- Forgács, Tamás (2004) *Magyar szólások és közmondások szótára*. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélve. Budapest, Tinta Kiadó.
- Hunyadi György (1996) *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ivanetić, Nada – Karlavaris Bremer, Ute (1999) *Onimijski frazemi i konceptualizacija sveta*. *Suvremena lingvistika* 47-48. 131-142.
- Keber, Janez (2011) *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Korpus slovenskega jezika FidaPlus: <http://www.fidaplus.net>. (Dostop 8.8.2012)
- Lakoff, George (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago, UP.
- Lippman, Walter (1922) *Public Opinion*. New York, Pelican books.
- Magyar szólástár. *Rokonértelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. (1998) Budapest, Tankönyvkiadó.
- Mukics Ferenc (1993) *Magyar-szlovén frazeológiai szótár*. Szombathely.
- O. Nagy Gábor (1976) *Magyar szólások és közmondások*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Putnam, Hilary (1975) *The Meaning of 'Meaning'*. V Putman, Hilary: *Mind, Language and reality. Philosophical Papers, Vol.2*, Cambridge: CUP, 215-271.
- Quasthoff, Uta (1988) *Ethnozentrische Verarbeitung von Informationen: Zur Ambivalenz der Funktionen von Stereotypen in der interkulturellen Kommunikation*. V Matausche, Petra (ur.). *Wie verstehen wir Fremdes*. München, Goethe-Institut. 37-62.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I-V*, (1970-1991) Ljubljana.
- Ule Nastran, Marjana (1997) *Temeljni socialne psihologije*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

- Ungerer, Friedrich – Schmid, Hans-Jörg (1996) An Introduction to Cognitive Linguistics. London etc., Longman.
- Wales, Teresa (ur.) (1995) Stereotypes and Nations. Cracow, Interantional Cultural Centre.
- Wenzel, Angelika (1978) Stereotype in gesprochener Sprache. München, Huber Verlag.